www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

گۈزەل سىما، ئۆلمەس تېما

ـــ « دولان ئون ئىككى مۇقامى » تېكىستلىرى توغرىسىدا

نۇرمۇھەممەت زامان

ئۇيغۇر «ئون ئىككى مۇقامى » تەتقىقاتىنىڭ چوڭقۇر قانات يېيىشى ، يەرلىك مۇقام تەتقىقاتىنىڭ راۋاجلىنىشىنى ئۇنۇملۇك تۈرتكە ئىلگىرى سۈردى . جۈملىدىن «ئون ئىككى مۇقام » نىڭ ئىپتىدائىي مەنبەلىرىدىن بولغان «دولان ئون ئىككى مۇقامى » ئۇستىدىكى ئىزدىنىشمۇ كۈن تەرتىپكە قويۇلۇپ ، مۇقامشۇناسلىرىمىز ، كومپۇزىتورلىرىمىز ، تەتقىقاتچىلىرىمىز قىزغىن ، رەتلەش ، تولۇقلاش ۋە راۋاجلاندۇرۇش جەھەتتە خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى . «دولان ئون ئىككى مۇقامى » نىڭ شەكىللىنىش تارىخى ، ئىپتىدائىي مەنبەسى ، مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى ، مىلودىيە ئالاھىدىلىكى ، مۇقام تۈھپىكارلىرى ۋە ئۇلارنىڭ نۈھپىلىرىنى تونۇشتۇرغان ، تەھلىل قىلغان ۋە تەتقىق قىلغان ماقالىلىرىنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئېلان قىلدى . قەدىمىي دولان ، يەنى ھازىرقى مارالبېشى قاتارلىق ناھىيىلەر مەخسۇس ئادەم تەشكىللەپ «دولان ئون ئىككى مۇقامى » نىڭ ئەسلى تېكىستى ، قاپلىق لېنتىسى ۋە « دولان ئون ئىككى مۇقامى » غا ئائىت ماتېرىياللارنى توپلاپ ، رەتلەپ ، كىتابچە قىلىپ نەشر قىلدۇرۇپ ، ئاشكارا تارقاتتى . بۇ جەھەتتە خېلى ئۇنۇملۇك خىزمەتلەر ئىشلەندى . بۇ مىللىي تىمىز سەنئەت تارىخىدىكى مىسلىسىز زور خۇشاللىق ئىش . ئەمما ، شۇنىمۇ لىللالىق بىلەن ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەككى ، مۇقام تەتقىقاتچىلىرىمىز پۈتۈن دىققەت ئېتىبارىنى يېغىپ ، نۇقتىلىق ھالدا «دولان ئون ئىككى مۇقامى » نىڭ سەنئەتلىك تەرىپىنى تەتقىق قىلىش بىلەن بولۇپ ، مۇقام تېكىستلىرىدىكى غايەت زور تەرىبىۋى ئەھمىيەتكە ئېگە پىكىرلەرنى ئەدەبىيات نۇقتىسىدىن چوڭقۇرلاپ تەھلىل ۋە تەتقىق قىلىشقا ، كىشىلەرنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىپ ، ھۇزۇرلاندۇرۇۋاتقان ئىستېتىك ئامىللار ئۇستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشكە ئۇلگۇرەلمىدى .

«دولان ئون ئىككى مۇقامى » تېكىستلىرىنىڭ يۇكسەك ئىدىيىسى . تەرىبىۋى رولى ، ئىجتىمائىي قىممىتى ، مىللىيەتلىكى ، خاسلىقى ، بەدىئىيلىكىنى نەزەرىيىۋى جەھەتتىن شەرھىلەش ، تەھلىل قىلىشمۇ «دولان ئون ئىككى مۇقامى » تەتقىقاتىدىكى ئەھمىيەتلىك ئىشلارنىڭ بىرى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تەتقىقاتى ئۈچۈنمۇ مۇھىم بىر تېما ھېسابلىنىدۇ .

ھەر قانداق مىللەت ياكى ئىجتىمائىي كوللېكتىپ ، ئۇزاق مەزگىللىك ئايرىلىپ ، توپلىشىپ ئولتۇراقلىشىپ ياشاش نەتىجىسىدە ئۆزىگە خاس تۇرمۇش شەكلى ، ياشاش ئۇسۇلى ،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

مەدەنىيەت ئەنئەنىسى پەيدا قىلىپ ، شۇ مىللەتكە ياكى شۇ ئىجتىمائىي كوللېكتىپقا خاس ئور-
تاق پسىخىكا ، مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت ۋە يەرلىك ئايرىملىقنى شەكىللەندۈرىدۇ . تەكلىماكان
چوڭ قۇملۇقىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا ، يەكەن دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىندىكى جاھاندا ئاز
ئۇچرايدىغان قېلىن توغراقلىقلار ، ھەيۋەتلىك قۇم بارخانلىرى ، كۆز يەتكۈسىز جاڭگاللىقلار ،
بىپايان قۇمۇشزارلار ئارىسىغا تارقىلىپ ئولتۇراقلىشىپ ياشاپ كەلگەن دولانلىقلار ئۇۋچىلىق ،
چارۋىچىلىق ، قول ـ ھۈنەر سەنئىتى بىلەن شۇغۇللىنىش ، تەبىئەت بىلەن كۈرەش قىلىش
جەريانىدا ئېسىل كىشىلىك پەزىلىتىنى يېتىلدۈرۈپ ، ناخشا ـ ئۇسسۇلغا ھېرىسمەنلىكى بىلەن
دولان دىيارىدا ئۆزلىرىگە خاس تۇرمۇش قاتلىمى بەرپا قىلىش بىلەن بىللە ئۆزگىچە پۇراقتا
ئىگە «دولان ئون ئىككى مۇقامى» تېكىستلىرىنى ئىجاد ئەتتى . «دولان ئون ئىككى مۇقامى»
تېكىستلىرى دولان مۇقامى بىلەن بىر گەۋدە بولۇپ ، خەلق ئاممىسى ئىچىگە كەڭ تارقىلىپ ،
ئىغىزدىن ـ ئىغىزغا كۆچۈپ ، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئۆتۈپ ، ئەسرلەرنىڭ خىسلەت ئۇنچىلىرىنى
ئۆزىگە مۇجەسسەملەپ ، مەزمۇن جەھەتتىن تولۇقلاندى ، مۇكەممەللەشتى ، بىر قەدەر
مۇقىملىقتا ، تۇراقلىقتا ئىگە سىستېما بولۇپ شەكىللەندى . بۇ تېكىستلەر دولان ئۇيغۇرلىرىنىڭ
مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىپ ، ئۇلارنى ھەققانىيەت ، ئادالەت ئۇيغۇسى بىلەن سۇغىرىپ ، پاك
مۇھەببەت ، گۈزەل ئەخلاق ، ئېسىل پەزىلەتكە تولغان پارلاق ھاياتنى بەرپا قىلىش ئۇچۇن
كۈرەش قىلىشقا ئىلھاملاندۇردى . تەكلىماكاندا قەد كۆتەرگەن بوستانلىقلاردا خۇشال ـ
خۇرام كەيپىياتقا تولغان ، ئىجىل ـ ئىناق ، مەدەنىيەتلىك تۇرمۇشنى بەرپا قىلىشتا مۇھىم رول
ئويناندى . بۇ تېكىستلەرنىڭ خەلق قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىشى ، ۋۇجۇدىغا سىڭىپ كىر-
ەلىشىدە «دولان ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنغان بىر غايىۋىي تېپىك ئوبراز
ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ .

يازغۇچىلار ، شائىرلار ئۆز ئىجادىيەت تەجرىبىلىرىدىن تېپ يارىتىشنىڭ ئىككى خىل
ئۇسۇلىنى خۇلاسىلاپ چىقتى : «بۇنىڭ بىر خىلى ھەر خىل تۇرمۇش ماتېرىياللىرىنى كەڭ
تۇردە يىغىنچاقلاش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش ئاساسىدا تېپ يارىتىش ... يەنە بىر خىلى ، تۇرمۇش-
تىكى مەلۇم شەخسنىڭ ئەسلى نۇسخىسىنى ئاساس قىلىش» ، «دولان ئون ئىككى مۇقامى»
تېكىستلىرىدىكى «مەن» ، ئالدىنقى خىلدىكى ئۇسۇل بىلەن يارىتىلغان تېپ . ئۇ بەزىدە بۇ
دۇنيانىڭ ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى ، دەرد ـ ئەلەملىرى دەستىدىن تۇغۇلۇپ قالغىنىغا پۇشايمان
قىلىپ ، قارا يەرگە كىرىپ كېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ ؛ بەزىدە كىشىلەردىن خەيرخاھلىق ،
ھەمىنەپەسلىك ، پاناھلىق تىلەپ يەنە ھايات كەچۈرۈشنى ، ياشاشنى خالايدۇ ؛ بەزىدە بولسا ،
قەتئىي ئىرادە ، يۈكسەك جاسارەت بىلەن يېپىيېڭى ، ئادالەتكە تولغان ھايات بەرپا قىلىش ئۇ-
چۇن كۈرەش قىلىۋاتقان جەسۇر جەڭچى سالاھىيىتى بىلەن نامايان بولىدۇ . ئۇ تۇرمۇش
ئەمەلىيىتىگە باي ، شەيئى ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتكە لىللا قارايدىغان ئادالەتلىك «مەن» ؛ ئۇ
پۈتكۈل كائىناتنىڭ (بولۇپمۇ ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن زېمىننىڭ) ھەممە نەرسىسى بىلەن
پىششىق تونۇش ، خەلقىنىڭ مىجەز ـ خۇلقى ، خاھىشىنى چۈشىنىدىغان ، كىشىلەرگە توغرا
ئەقىل كۆرسىتىپ ، پايدىلىق مەسلىھەت بېرىپ ، ھايات مۇساپىسىغا يېشىل چىراغ يېقىپ
بېرەلەيدىغان «مەن» ؛ ئۇ ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىدىغان (باشقىلارنىڭمۇ شۇنداق قىلىشىنى تەلەپ

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

قىلىدىغان) «مەن » ؛ ئۇ دولانلىقلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى ، مەردانىلىق ، قەيسەرلىكى ، پاك مۇھەببىتى ، ھاياتقا قويغان كۈچلۈك تەلىپىنى نامايان قىلغان «مەن » ؛ ئۇ ئۆزىنىڭ قەدىمىكى ۋە قەدىناسلىقى ، خەلقچىللىقى ۋە ئاممىباپلىقى بىلەن ھەرقانداق جاي ، ھەرقانداق ئەھۋال ئاستىدا ھۈرمەت ـ ئىززەتكە ، ھەمنەپەسلىك ، ھېسداشلىققا سازاۋەر بولىدىغان «مەن » . ئەمما ئۇ قايسى بىر دەۋردە ئۆزى توقۇغان ئاجايىپ لىرىك ۋە چوڭقۇر پىكىرلىك قوشاقلىرى بىلەن داڭق چىقارغان شائىرنىڭ ئوبرازى ئەمەس ، ھۈرمەتكە سازاۋەر مەلۇم قوشاقچى ، شائىرنىڭ ئوبرازىمۇ ئەمەس ، بەلكى ، تەكلىماكان قويىنىدا ، تارىم بويلىرىدا ياشاپ ، بۇ مۇنبەت زېمىن تۇپرىقى ، ئابى كەۋسەر سۇلىرى ، ساپ ھاۋاسى ، شېرىن ـ شېكەر مېۋىلىرى ، ئېسىل نازۇ ـ نېمەتلىرىدىن بەھرلىنىپ ، ئۇنىڭغا ئىشتىياق باغلاپ ، ئۇنىڭغا ئەجرىنى سىڭدۈرۈش بىلەن رونىق تاپقان ، غەيرەت ـ شىجائىتى ئۇرغۇپ گېكانت ئادەمگە ئايلانغان ئەقىل ـ پاراسەتلىك دولانلىقلارنىڭ ئۆزى . يەنى ، دولان ئوبرازى ، ئۇ بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا ئادەتتىكى ئەمەلىي تۇرمۇشتىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ زەبەردەس ، گۈزەل سىما بولۇپ گەۋدىلىنىدۇ . ئۇنىڭ گۈزەللىك پەزىلىتىنىڭ مۇھىم بەلگىسى شۇ يەردىكى ، ئۇ ھاياتقا ھەمىشە مۇھەببەت كۆزى بىلەن قارايدۇ . تۇرمۇشنى ، جەمئىيەتنى ، كىشىلىكنى سەنئەت كۆزى بىلەن كۆزىتىدۇ . شۇڭلاشقا «دولان ئون ئىككى مۇقامى » تېكىستلىرىدىكى ھەرقانداق چۈشەنچە ، ئۇقۇم ، تۇيغۇ ۋە تەسىرات مۇھەببەت ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ . ئەسلىدىمۇ بىر مىللەتنىڭ ئەخلاق ساپاسى ، مەدەنىيەت سەۋىيىسى مۇھەببەتنى ئۆلچەم قىلاتتى . چۈنكى ، مۇھەببەت غايەت زور ئاممىۋى ئاساسقا ، باشقا ھەرقانداق بەدئىي ۋاستىدىن كۈچلۈك تەسىرلەندۈرۈش ، ھاياجانلاندۇرۇش ، جەلپ قىلىش ۋە تەربىيىلەش كۈچىگە ئىگە بولىدۇ . مۇھەببەت دېگەن ھاياتقا بولغان ھەۋەس ـ ئىشتىياقنىڭ ، ئارزۇ ـ ئارمانىنىڭ سىمۋولى ، ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردە خەلق قەلبىگە يىغىلىپ ، مۇجەسسەملەنگەن ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ يەكۈنى مۇھەببەت ئارقىلىق پارتلاپ چىقىدۇ . «دولان ئون ئىككى مۇقامى » دا ناخشا قىلىپ ئېيتىلىدىغان مۇنۇ تېكىستلەر پىكرىمىزنىڭ جانلىق دەللىلىدۇر :

پەيزاۋاتتىن كەلگىچە ،
جىگدىگە يۆلەنگەنلا .
يۈرىكىمنى كۆيدۈرۈپ ،
نېمىشقا تۆرەلگەنلا .

بۇلبۇلۇڭ بولاي دەيمەن ،
شاخىڭغا قوناي دەيمەن .
ئۆزگە يارىڭ بولمىسا ،
مەن يارىڭ بولاي دەيمەن .

ئالمىلىق باغقا كىرىپ ،
ئالما ئاتقان قارا كۆز .

تال چۈنقىتەك ئېگىلىپ ،
جانىنى ئالغان قارا كۆز.

يا ئاتام يوقتۇر مېنىڭ ،
يوقتۇر قېرىنداشىم مېنىڭ .
ئايىغى چىققان بۇلاقتەك ،
ئاقىدۇ ياشىم مېنىڭ .

مەن كېتۈرمەن باش ئېلىپ ،
ئىككى قولۇمغا تاش ئېلىپ .
سۆيگىنىم يىغلاپ قالۇر ،
قارا كۆزىگە ياش ئېلىپ .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

«دولان ئون ئىككى مۇقامى» تېكىستلىرىدە ئىجتىمائىي ئەخلاققا ياتىدىغان تەشەبـ
بۇسلار، پەزىلەتلەر، تەلەپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئەنە شۇ مەزمۇنلارنىڭ بىرى ۋاپادارلىقتىن
ئىبارەت. ۋاپادارلىققا بېغىشلانغان ھەرقانداق تېكىستتە ۋاپا بىلەن جاپا، بىۋاپالىق بىلەن ۋا-
پادارلىق مەسىلىسى بايان قىلىنىپ، ھاياتتىكى بۇ دىئالېكتىك ھالەت ئەينەن ئەكس
ئەتتۇرۇلىدۇ. نەتىجىدە ۋاپا ئىززەتلىنىدۇ، قەدىرلىنىدۇ، ۋاپاسىزلىق نەپرەتلىنىدۇ:

شاخ گۈلى بولغان بىلەن،
مېۋىسىز بولسا بىكار.
ئاي يۈزى بولغان بىلەن،
مېھرسىز بولسا بىكار.

سېنى ياردىم دەپتىمەن،
توك ئالمىنى يەپتىمەن،
مەن بىۋاپا يارىمنى
ئايرىلمايدۇ دەپتىمەن.

بۇ تاغلار ئېگىز تاغلار،
تېشى بار توپاسى يوق.
ئەسلى كۆيمىگەن يارنىڭ
دەردى بار، ۋاپاسى يوق.

سايىسىز بوستانلىدىن،
چۆل ـ باياۋان ياخشىراق.
قەدىر بىلمەس ئادەمدىن،
بىلسە ھايۋان ياخشىراق.

ۋاپانىڭ قەدرىنى بىلگەن،
ۋاپاسىزغا كۆڭۈل بەرمەس،
ۋاپانى ئەيلىگەن يارلار،
نادامەت ئوتىدا قالماس.

بۇ تېكىستلەردىكى پىكىر يالىڭاچ ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلماستىن، قاقاس تاغلار، مېۋە-
سىز گۈل، توك ئالما، سايىسىز بوستاندىن ئىبارەت تېپىك ۋاستىلەر ئارقىلىق بايان
قىلىنغانلىقتىن ئۇ كىشىلەرگە چىنلىق تۇيغۇسى بېغىشلاپ، كۆچلۈك تەسىر قىلىدۇ. ئەمەلە-
يەتتىمۇ رېئال تۇرمۇشتىكى كىشىلەر ھامان ئىجتىمائىي ۋە تەبىئىي مۇھىت ئىچىدە ياشايدۇ.
مۇھىت كىشىلەرنىڭ رېئال تۇرمۇشتىكى بارلىق تاشقى شارائىتلارنىڭ يىغىندىسىدىن ئىبارەت.
تېپىك مۇھىت بولمىسا، تېپىك خاراكتېر گەگە سەنئەتمۇ بولمايدۇ. كونكرېت مۇھىت ۋە
ئادەملەر بىلەن ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتىن دەۋر، جەمئىيەت، ئىجتىمائىي
تۇرمۇشنىڭ مەلۇم تەرىپى، ئەينەن قىياپىتى ۋە ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بو-
لىدۇ. بۇ تەبىئىيلىك، بۇ ئەينەنلىك «دولان ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ تېكىستلىرىدە ئۆز
ئىپادىسىنى تاپىپ، تېكىستنىڭ چىنلىقى، تەسىرچانلىقى، تەربىيىۋى قىممىتىنى ھەسسىلەپ
ئاشۇرغان. ۋاپا تېما قىلىنغان تېكىستلەرنىڭ ئۆزىنىلا ئالساق، بۇ تېكىستلەردە ئاتا ـ ئانىلار
بىلەن پەرزەنتلەر ئارىسىدىكى مېھىر ـ شەپقەت، قىزلار بىلەن يىگىتلەر ئوتتۇرىسىدىكى پاك
مۇھەببەتمۇ ۋاپاغا مۇھتاج ئىكەنلىكى، مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ئاشۇ ۋاپاسىز، شەپقەتسىز
سوغۇق دۇنيادا ۋاپا ئىنسانلارنىڭ ئارزۇسى، نىشانى، غايىسى ۋە ئاخىرقى مەقسىتىگە ئايلىنىپ
قالغانلىقىدىن ئىبارەت رېئاللىق ئوبرازلىق تەسۋىرلەنگەن:

باغىم بار دېگەن بىلەن،
ئانارى بولسا بولمامدۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

يارىم بار دېگەن بىلەن — چىن دوستقا ۋاپا لازىم.
ۋاپاسى بولسا بولمامدۇ. — ۋاپادار سۆيگىنىڭ بولسا،
ئاتا لازىم، ئانا لازىم، — يەنە باشقا نېمە لازىم.

مىھنەت ـ شەپقەت، ۋاپادارلىققا ئېرىشىش ئىستىكىنىڭ «دولان ئون ئىككى مۇقامى» تېكىستلىرىگە سىڭدۈرۈلۈپ، ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىشى، ھاياتنىڭ خىلمۇخىل قىسمەتلىرىنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن دولانلىقلارنىڭ ھەرقانداق ئەھۋال ئاستىدىمۇ گۈزەل پەزىلەتكە تەلپۈنگەنلىكى، ئۇنى ئۆزلەشتۈرگەنلىكى، تەشۋىق قىلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى، بۇنى مىللەتنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرىدىغان مەڭگۈلۈك تېمىغا ئايلاندۇرغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

«دولان ئون ئىككى مۇقامى» تېكىستلىرىدە يەنە ئىنسان، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ مۇھىم ئامىلى بولغان پۇل، بايلىق، مال ـ مۈلۈك، دۇنياغا قانداق قاراش ۋە قانداق مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسى ھەققىدە ئەنئەنىۋى دىئالېكتىك قاراش ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇلغان. مەسىلەن:

قارىسام كۆرۈنمەيدۇ، — بىز ھەقىقىي دوست بولساق،
غوجاۋاتنىڭ تېرىكى. — پۇلنىڭ نېمە كېرىكى.

بۇ تېكىستتە چىن مۇھەببەت ئۈچۈن پۇل شەرت بولالمايدىغانلىقى، پۇل چىن دوستلۇقنىڭ توسالغۇسىغا ئايلىنىپ قالماسلىقى تەكىتلەنگەن بولسا، مۇشۇ چوڭ تېمىدىكى بەزى تېكىستلەردە پۈتۈن ئېسىيادى پۇل تېپىشقا بېرىلىپ كەتكەنلەرنىڭ پاجىئەلىك، ئېچىنارلىق ئاقىۋىتىمۇ ئوبرازلىق سۈرەتلەپ بېرىلىدۇ. يەنە مال ـ دۇنياسى ئېشىپ، راھەت ـ پاراغەت، ئەيش ـ ئىشرەت، ھۇزۇر ـ ھالاۋەتتە بەخرامان ياشاۋاتقان كىشىلەرگە قارىتا ھاياتنى قانداق تونۇش، بايلىققا، پۇلغا قانداق مۇئامىلە قىلىش ھەققىدە ئەمەلىي تەربىيە بېرىلىدۇ. دۇنيانىڭ چەكسىزلىكى، ئۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا ئىنسان ئۆمرىنىڭ تولىمۇ قىسقا بولىدىغانلىقى، بارلىق پايدىسىز ئامىللار ئىچىدە ئىنسانلارنىڭ ئۇزاق ئۆمۈر كۆرەلمەسلىكىنىڭ سەۋەبىمۇ ناچار كەيپىيات، ئوسال روھىي ھالەت ئىكەنلىكى، شۇڭلاشقا قىسقا ئۆمرىنى نەپسانىيەتچىلىك، پۇلپەرەسلىك، ئىنساپسىزلىق، ئاچكۆزلۈك ئىللەتلىرى ئىچىدە ئالدىراپ ـ ئۇشتۇمتۇت ئۆتكۈزمەي، بەلكى ياخشىلىق قىلىش بىلەن ساخاۋەتلىك، ساۋاپلىق ئىشلارنى قىلىش بىلەن ئىززەت ـ ھۆرمەت، ئابروي ـ ئىناۋەت، شان ـ شەرەپ ئىچىدە ئۆتكۈزۈشنىڭ چىن ئىنسانلىق پەزىلەت ئىكەنلىكى، مۇشۇنداق ئالىي پەزىلەتلىك بولۇش تەشەببۇس قىلىنىدۇ:

دۇنيانى دەپ چۆللەر كېزىپ، — ئاخىر ياتارسەن گۆردە سېسىپ،
بەلگە تارازاڭنى ئېسىپ، — بۇ دۇنيانىڭ پايانى يوق.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری

تۆۋەندىكى بايلىقى بىلەن تارىختا بىر مەزگىل داڭق چىقارغان سەلتەنەتلىك شاھلار ھەققىدىكى ھاۋا ئانا بىلەن ئادەم ئاتا ، ئىككى دۇنيانىڭ شاھىتى بولغان ئەيسا ، مۇسا ، مۇھەممەد پەيغەمبەرلەرنىڭمۇ ئادەتتىكى ئادەملەرگە ئوخشاشلا ئۆلۈمدىن خالىي بولالمايۋاتقانلىقى توپ ، قارا تۇپراق ئاستىغا كۆمۈلگەنلىكىدىن ئىبارەت ئاچچىق ساۋاقنى ئەسكەرتىدۇ :

جاننىغۇ بەرگەن خۇدايىم ،
بىر كۈن ئامانەت ئالىدۇ .
مىڭبىر مۇشەققەتلەر بىلەن ،
سالغان ئىمارەت قالىدۇ .

ھاۋا بىلەن ئادەم قېنى ؟
ئەيسا بىلەن مۇسا قېنى ؟
ئىككى ئالەم سەرۋەرى ،
غوجام رەسۇلىللا قېنى ؟

«دولان ئون ئىككى مۇقامى» تېكىستلىرىدە ۋەتەن ، يۇرت تېمىسى ، خېلى كەڭ سەھىپىنى ئىگىلەيدۇ . مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ تۇمشۇق ، چىغانچۆل ، تەڭتوغراق ، شورلۇق ئوتاۋ ، مازارغوجام ، پىچاق سۇندى دېگەن يېزىلىرى ، مەكىت ، ئاۋات ، شايار ، يوپۇرغا ، پوسكام ، قاغىلىق ناھىيىلىرى ۋە كۈچانىڭ تارىم بويلىرىغا جايلاشقان يېزىلىرى ، لوپنۇرنىڭ بىر قىسىم يېزىلىرى دولانلىقلارنىڭ ئاپىرىدىگاھى ، بۇ يۇرتلارغا ، ئۇنىڭ گۈزەل مەنزىرىلىرى ، دەريالىرى ، چۆللىرىگە بولغان تۇغما سۆيگۈ ھېسسىياتى خىلمۇ خىل نۇقتىدىن بەزىدە ۋاستىلىك ، بەزىدە بىۋاستە ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ . كىندىك قېنى تۆكۈلگەن سۆيۈملۈك يۇرتنىنى قىزغىن ۋە كۈچلۈك ھېسسىيات بىلەن تەسۋىرلەشمۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ گەۋدىلىنىشىدۇر . مەسىلەن :

مەن بۇ يۇرتنى چۆل دېسەم ،
چۆل ئەمەس گۈلزار ئىكەن .
توغراقى ئالمىغا ئوخشاش ،
يۇلغۇنلىرى مازار ئىكەن .

پىچىقمىنىڭ دەستىسى ،
يىلان بېشى ، كەكلىك قېشى .

ھاجى ئاتامنىڭ ئويىنىشى ،
ئاقساقمارال ، مارالبېشى .

خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن ،
قۇرۇق شاختا ئانار بولدى .
ئانارنى سەكسەپ ئىچسەم ،
يۈرەكسىمگە داۋا بولدى .

بۇ تېكىستلەردىكى يەرلىك تۇسى قويۇق ئوخشىتىشلاردىن ئۇيغۇرلاردا پىچاقچىلىق ھۈنىرى ـ سەنئىتى (« پىچىقمىنىڭ دەستىسى ، يىلان بېشى كەكلىك قېشى » دېگىنىدەك) ، ئۇيغۇر تەبابەتچىلىكى («ئانارنىڭ سەكسەپ ئىچسەم ، يۈرەكسىمگە داۋا بولدى » دېگىنىدەك) خېلى بۇرۇنلا تەرەققىي قىلغانلىقىنى چۈشەنسەك ، يەنە بىر تەرەپتىن چۆل ـ باياۋان ، جاڭگاللارنىڭ دولانلىقلارغا گويا كى گۈلزارلىق باغدەك ، توغراقلار خۇش پۇراق ئالمىغا ئوخشاش تۇيۇلۇۋاتقانلىقى ، زومچاق ـ زومچاق قۇم دۆۋىلىرى ئۈستىدە قىپقىزىل چېچەكلىگەن يۇلغۇنلارنىڭ قەھرىمان ئەجدادلار ياتقان ئۇلۇغ مازالاردەك بىلىنىۋاتقانلىقىنى سېزىمىز ، ئۆز مىللىتىنىڭ تارىخىنى ، يەرلىك ئادەتلىرىنى ، زىرائەت ، مېۋە ـ چېۋە ، باغۇ ـ بوستان ، دەل ـ

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

دەرەخلىرىنى ئەسلەش ۋە سېغىنىش ، ئەتىۋالاش ، ئۆز ئەجدادلىرىنى ئۇلۇغلاش قانداقتۇر بىر خىل نادانلىق ، قالاقلىقنىڭ ئىپادىسى بولماستىن ، بەلكى ئىلغارلىقنىڭ ، زېرەكلىكنىڭ ئىپادىسىدۇر . مىللەتنىڭ ئۆزىنى چۈشىنىپ يەتمىكى ، ئۆز بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنى بىلمىكى ئاسان ئەمەس . بۇ بىر قېيىن ئىش . « 4 ـ ماي » مەدەنىيەت ھەرىكىتى دەۋرىدە ، جۇڭگونىڭ مەدەنىيەت ھەرىكىتىدىكى بايراقدارلاردىن بولغان لۇشۈن ، گومورولارنىڭ ئەسەرلىرىدە تەشۋىق قىلىنغان ئاساسىي ئىدىيىمۇ ئۆز مىللىتى دۈچ كەلگەن كۈلپەتلىك كۈنلەرنى مىللىتىگە چۈشەندۈرۈش ، ئۆز ھالىغا ئېچىنىش ھېسسىياتىنى پەيدا قىلىش ئىدى . ئەسىرىمىزنىڭ بېشىدا ياشاپ ئۆتكەن رېئالىست شائىر ئابدىخالىق ئۇيغۇر ، ناسۇھا ئىمىن ، ئابدۇللا ھاپىز شېئىرلىرىدىمۇ دەل مانا مۇشۇ ئىدىيە ـــ مىللەتنىڭ ئۆزىنى بىلىش ، ئۆز ئەھۋالىنى چۈشىنىش ئىدىيىسى تەشۋىق قىلىنغان . چۈنكى مىللەتنىڭ ئۆزىنى ۋە ئۆزگىنى بىلىش دەرىجىسى قانچە چوڭقۇر بولسا ، ئۆز تارىخىنى ، ئەجدادىنى ئۇلۇغلاش ھېسسىياتىمۇ كۈچىيىدۇ . ئۆز ئەجدادىنى سۆيۈش ، ئەتىۋالاش ، ئۆز مىللىتىنىڭ قەھرىمانلىق تارىخىغا ئىنتىلىش روھى ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتىنى كۈچەيتىپ ، مىللەتنى ئىلغارلاشتۇرىدۇ ، راۋاجلاندۇرىدۇ . « بىز مۇرەككەپ ئىسلاھات دەۋرىدە تۇرۇۋاتىمىز . مەنىۋىيىتىمىزنى ئەجداد روھى بىلەن قوراللاندۇرمساق ، ئۆز تارىخىمىزدىن ئۆرنەك ئېلىپ ، كەلگۈسىمىزگە يول ئاچمساق ، مىللەتكە ھېچقانداق ئېتىبار بەرمەيدىغان رەھىمسىز رىقابەت قايناملىرىغا غەرق بولۇپ كېتىمىز ... مەدەنىيەتنىڭ ئىستىقبالىنى ئاخىرقى ھېسسىيات ئۆز ئەجدادىنى تونۇش ـ تونۇماسلىق ، ئۆز تارىخىنى بىلىش ـ بىلمەسلىك بەلگىلەيدۇ » ① يۇرت سۆيگۈسى گەۋدىلەندۈرۈلگەن تېكىستلەردە يۇرتى ، ئېلى ، سۆيگىنىشكە بولغان مېھىر ـ مۇھەببەت ، گۈزەل مەنزىرىلەر ، تەبىئەت كۆرۈنۈشلىرى ۋە جىسىملارنىڭ ئىچىگە سىڭدۈرۈۋېتىلگەن ئوبراز تېكىستتىكى مەنىۋى مۇھىت ئىچىدە ئىخچام ـ يارقىن كۆرۈنۈش ھاسىل قىلىدۇ . ئا . فادىيېۋ «بىز ئۆز ۋەتىنىمىزنى سۆيىمىز ، بۇ بىز نەپەس ئېلىۋاتقان ھاۋادۇر » دېگەنىدى ؛ ئوشىنىسكى «ئۆز ۋەتىنىڭنىڭ پەرزەنتى بول . قەدىردان تۇپراق بىلەن ئۆزۈڭنىڭ چەمبەرچەس باغلىنىشلىق ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇما » ② دېگەنىدى . خەنزۇ شېئىر ـ نەزمىلىرىدە تىلغا ئېلىنغان قارىغاي ، ئارچا ، مېيخۇاگۈلى قەتئىيلىك ، ساداقەتلىك ، پاكلىق پەزىلىتىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ . زاڭزۇ ناخشىلىرىدىكى قارلىق تاغلار ، يالۇجياڭ دەرياسى ، دەيزۇ ، تەيزۇ نەزمىلىرىدىكى توز ، پىل ، موڭغۇل داستانلىرىدىكى تۇلپار ئاشۇ مىللەتنىڭ ئېسىل پەزىلىتىنىڭ سىمۋولى . «دولان ئون ئىككى مۇقامى » تېكىستلىرىدىكى مەجنۇنتال ، توغراق ، ئانار ، يۇلغۇن ، قارلىغاچ قاتارلىقلار بولسا ، دولانلىقلاردىكى پاك ، سەمىمىي مۇھەببەت ، قەيسەر ئىرادە ، چىدامليق ، ساداقەتلىكنىڭ سىمۋولىدۇر ، بۇ ئاق كۆڭۈللۈك ، ۋاپادارلىقنا ۋەكىللىك قىلىدۇ :

دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا ، ئۇچىغا چاڭگا تىزىپتۇ ،
تال ئۇنۇپتۇ تولغىماچ ، ناچا گۈللۈك قارلىغاچ .

① ئۆمەرجان ئىمىن : « مەدەنىيەت تەتقىقاتىدىن بىر تامچە » ، « شىنجاڭ سەنئىتى » ، 1996 ـ يىل 1 ـ سان .
② « شىنجاڭ گېزىتى » ، 1996 ـ يىل 28 ـ ئىيۇن سانى بەشىنچى بەتتىن ئېلىندى .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

ناچا گۈللۈك قارلىغاچنىڭ ، ئاتاڭ قىچقاردىمۇ كاككۈك ،
بويىندا زەنجىرى بار . ئاناڭ قىچقاردىمۇ كاككۈك .
بىزنى كۆيدۈرگەن يارنىڭ قەپەزنىڭ قەدىرىنى بىلمەي ،
بويىندا تۇمارى بار . ئۇچۇپ كەتكەن نادان كاككۈك .

قەدىمىي يۇرتنىڭ گۈزەل ۋە چىرايلىق كۆرۈنۈشلىرى ، مەنزىرىلىرى سۈرەتلەنگەن تېكىستلەر كىشىلەر قەلبىنى لەرزىگە سېلىپ ، مۇئەييەن ئىنكاس پەيدا قىلىدۇ . يۇقىرىقى تېكىستلەر بىزنى قەدىمىي دولان يۇرتلىرىغا باشلاپ كىرىدۇ . سۆيۈملۈك يۇرتنىڭ دەريا ـ سۇلىرى . ئۇچار قۇشلىرى ، مەجنۇن تاللىرى بىلەن ئۇچراشتۇرىدۇ . ۋۇجۇدىمىزدا يوشۇرۇن ھېسسىي كۆۋرۈك پەيدا قىلىپ ، ئىككى دەۋر روھىنى سېلىشتۇرىدۇ . باتۇر ، قەيسەر ، مەردانە روھنىڭ قايتا ئويغىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ ، دەۋر خاراكتېرلىك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ، يۇرتنى گۈللەندۈرگۈچى ھەربىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ پەيدا قىلىدۇ . مانا بۇ ، ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ ئۇرغۇتىلىشىدۇر .

«دولان ئون ئىككى مۇقامى» تېكىستلىرىدە يۇقىرىقى مەزمۇنلاردىن باشقا خەلقچىللىق ، ئالىيجاناپلىق ، ئىلىم ـ مەرىپەت ، قائىدە ـ يوسۇن ، ئەدەب ـ ئەخلاق ، كىشىلىك مۇناسىۋەت قاتارلىق تېمىلار يورۇتۇپ بېرىلىپ ، تارىختىن بۇيان دولان خەلقىنىڭ ئارزۇ ـ ئۈمىد ، غەيرەت ـ شىجائەت ، ئەمگەكنى سۆيۈش ، تىرىشچانلىق روھى ، شاد ـ خۇراملىق تۇرمۇش كەيپىياتى ئاتا قىلىپ كەلدى . شۇنداقلا دولانلىقلارنىڭ ئالىيجاناب ئىجادىي ئىقتىدارى ـ ئاق كۆڭۈل ، خۇش پېئىل ، ساددە ، تۇز ، ئويۇنچى ، سەنئەت خۇمار بولۇشتەك ئېسىل پەزىلەتلىرىنى نامايان قىلىپ كەلدى .

«دولان ئون ئىككى مۇقامى» تېكىستلىرى ئۆزىنىڭ قەدىمىيلىكى ، يەرلىك تۇرمۇش پۇرىقىنىڭ كۈچلۈكلۈكى بىلەن قىيانلىق ئېقىندەك توختىماي ئۆركەشلەپ ئېقىپ ، ھەر خىل مەنىۋى بوھرانلارنى بۆسۈپ ئۆتۈپ سوتسىيالىستىك دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلدى . ئۇنىڭ ئەسىر تۇغانلىرىنى بۆسۈپ ئۆتەلەيدىغان قۇدرەتلىك ھاياتىي كۈچكە ئىگە بولالىشىنىڭ ۋەجىنى ئۇنىڭ تېماتىك مەزمۇن جەھەتتىن كۆپ خىللىققا ئىگە بولۇشىدىن سىرت ، ئىپادىلەش شەكلى ، بەدىئى جەھەتتىكى ئارتۇقچىلىق ، ئالاھىدىلىكلىرىدىنمۇ ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ :

«دولان ئون ئىككى مۇقامى» تېكىستلىرىنىڭ تۈزۈلۈشى ئاددىي ، تىلى ئاممىباب ، يېقىملىق ، ئېنىق ، يۇمۇرلۇق تۇس ئالغان بولۇپ ، ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى گەۋدىلەندۈرۈلگەن . بولۇپمۇ مۇزىكىلىق ، ئاھاڭدارلىقى كۈچلۈك بولۇشى بىلەن ئۆزىنىڭ خاسلىقىنى نامايان قىلىپ تۇرىدۇ . شۇنداقلا تىلدىكى تەبىئىي رېتىم كۆپۈنچە مۇزىكا ئوبرازىغا بويسۇنۇپ ، يېقىملىق ، تەبىئىي ھېسسىيات پەيدا قىلىش بىلەن كىشىلەرنىڭ مەيلىنى ، زوق ـ ئىشتىياقىنى جەلب قىلىۋالىدۇ .

« دولان ئون ئىككى مۇقامى » تېكىستلىرى دولان ئۇيغۇرلىرىنىڭ تارىخىي سەھنىسىدە ئويناغان رولى ، كۆرسەتكەن كارامەتلىرى ، ھايات سەرگۈزەشتىلىرى ، ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ، يالقۇنلۇق ئىشق ـ مۇھەببىتىنى بايان قىلىشقا ئىچكى ـ تاشقى جەھەتتىن زىچ ماسلاشقان .

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری

ئالاھىدە بىر خىل شەكىلدە تۇزۇلگەن بۇ تېكىستلەردىكى «ئالدىنقى ئىككى مىسرا تەبىئەتنى، كېيىنكى ئىككى مىسرا ئىنسانىي مۇناسىۋەتنى تەسۋىرلەيدۇ» ئالدىنقى ئىككى مىسرا بىلەن كېيىنكى ئىككى مىسرا ئىچكى جەھەتتىن بىر ـ بىرىسىگە تەبىئىي ھالدا باغلانغان. ئالدىنقى ئىككى مىسرا، كېيىنكى ئىككى مىسرادا ئوتتۇرىغا قويۇلماقچى بولغان پىكىرنىڭ مەزمۇنىدىن ھەر خىل شەكىل ئارقىلىق بېشارەت بېرىپ، ئۇنىڭ ئۇچۇن مەيدان ھازىرلايدۇ، كەيپىيات يارىتىپ بېرىدۇ. ئالدىنقى ئىككى مىسرادا ئوتتۇرىغا قويۇلىدىغان لىرىك پىكىرنىڭ ئۇرانىغا قاراپ، شۇنىڭغا كەيپىيات جەھەتتىن ماسلىشىپ تۇزۇلىدۇ. مەسىلەن:

ئالما ئۇزدۇم بېغىدىن،
سېۋىتىمنى تولدۇرۇپ.
مۇڭدىشايلى كەل يارىم،
چىت تۇڭدە ئولتۇرۇپ.

ئاق سەللە، سېرىق سەللە،
كەيگەن تونلىرى مەللە.
ھېچقاچاندا كەلمەيتتىلە،
بۇگۈن نىم بولۇپ كەللە؟

كېيىنكى ئىككى مىسرادىكى پىكىردە خۇشاللىق، ياخشىلىق خەير ـ ساخاۋەتلىك كا-تېگورىيىسىگە ياتقىنىغان پىكىر ئوتتۇرىغا قويۇلسا، ئالدىنقى ئىككى مىسرادىكى تەبىئەت تەسۋىرىمۇ چىرايلىق، گۈزەل كۆرۈنۈش ئاساسى ئۇستىگە تۇرغۇزىلىدۇ. مەسىلەن:

يۇلغۇن چېچىكى قىزىل،
قىزىل گۈلدەك توق ئەمەس.
خەقنىڭ يارى بولسىمۇ،
بىزنىڭ يارىدەك شوق ئەمەس.

يارىمنىڭ بىلەيزۇكى،
پارقىرايدۇ سەدەپتەك.
كۆيۈشمىز يار بىلەن،
كاككۇك بىلەن زەينەپتەك.

كېيىنكى ئىككى مىسرادا ئاچچىقلانغانلىق، خاپا بولۇپ قالغانلىق، كۆڭۈل رەنجىشى يېكى بىرەر پېشكەللىك، ئوڭۇشسىزلىق كاتېگورىيىسىگە ياتقىنىغان يامان كەيپىيات ئوتتۇرىغا قويۇلماقچى بولسا، ئالدىنقى ئىككى مىسرا شۇ خىل كەيپىيات مۇھىتقا ماسلاشقان ھالدا تۇزۇ-لىدۇ، يەنى شۇ كەيپىياتقا لايىق مۇھىت ھازىرلايدۇ. كىشىلەر ئالدىنقى ئىككى مىسرانى ئاڭلاش بىلەنلا دەرھال كېيىنكى مىسرالاردا ياخشىلىققا ياتقىنىغان پىكىر ئوتتۇرىغا قويۇلمايدى-غانلىقىنى ناھايىتى ئېنىق ھېس قىلالايدۇ. مەسىلەن:

سەھەردە سايرىغان بۇلبۇل،
ئەمدى سايرىماس بولدى.
ئاۋۋال قارىغان يارلار،
ئەمدى قارىماس بولدى.

شايىدىن شاپاق دوپپا.
شاپتۇل شاخىدا قالدى.
ئۇزۇن يۇرمەي ئايرىلدۇق،
يۈرەكلەردە داغ قالدى.

ئەنجان تاملىق ھويلىدىن،
چىقاي دېسەم شوتا يوق.
مەن يارىمنى سۆيمەيمەن،
ئۆزى سەتەك ئىشقى يوق.

ئالما گۈلى گۈل بولامدۇ،
باشقا قىسسا بىر قۇچاق.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری

خەقنىڭ يارى يار بولامدۇ . ئۆلگىچە جانغا پىچاق .

تېكىستنىڭ ئالدىنقى ۋە كېيىنكى ئىككى مىسراسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كىنونىڭ مۇنتاژ ئۇسۇلىغا تەققاس قىلىشقا بولىدۇ . فىلىمدىكى ھەر بىر كۆرۈنۈش مۇستەقىل مەزمۇنغا ئىگە بولۇش بىلەن بىللە ، ئۇ يەنە كېيىنكى يېڭى كۆرۈنۈشنى مەيدانغا چىقىرىشتىن بېشارەت بېرىدۇ . مۇنتاژ تاماشىبىنلارنى بىۋاستە فىلىم كۆرۈنۈشلىرى ئىچىگە باشلاپ كىرە سە ، بۇ تېكىستلەر ئەمگەك سۆيەر دولانلىقلارنىڭ چارۋىچىلىق ، دېھقانچىلىق ، باغۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ ، كۆپ خىل ئىگىلىك يارىتىش جەريانىدا مەيدانغا كەلگەنلىكى تۇپەيلى ، كىتابخانلارغا ئەنە شۇ دولان تۇرمۇش مۇھىتى ئىچىگە باشلاپ بارىدۇ . شۇڭا بۇ تېكىستلەر دولانلىقلارنىڭ تۇرمۇش ئالاھىدىلىكى ، ئىشلەپچىقىرىش خۇسۇسىيىتى ، بەدىئىي تىلى ، ئىس تېتىك قارىشى ، پىسخىك ئالاھىدىلىكى ، ئېتنىك مەنبەسى ، تەرەققىيات مۇساپىسى جەريانىدىكى كەچمىش ـ كەچۈرمىشلىرىنى چۈشىنىش ، ئىگىلەش ۋە تەتقىق قىلىشىمىزغا ياردەم بېرىدۇ .

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1 . ئىلى مامۇت ، مەمتىمىن ئەخەت : «دولان ئون ئىككى مۇقامى» ، مارالبېشى ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ، ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى باستۇرغان كىتابچە ، 1996 ـ يىل نەشرى .

2 . مۇتەللىپ سېيىت ، مۇتەللىپ ئىسكەندەر ، ئەخەت داۋۇت : «دولان مەشرەپ مۇقاملىرى» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ، 1995 ـ يىل 9 ـ ئاي نەشرى .

3 . ئەخەت داۋۇت : «مارالبېشى تارىخى ماتېرىياللىرى» ، مارالبېشى ناھىيىلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تارىخى ماتېرىياللار تەھرىر ھەيئىتى ، 1992 ـ يىل 6 ـ ئاي نەشرى .

4 . «مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ يەر ـ ناملىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى» ، مارالبېشى ناھىيىلىك يەر ـ ناملىرى كومىتېتى تۈزگەن . 1989 ـ يىل 9 ـ ئاي نەشرى .

5 . «شىنجاڭ سەنئىتى» 1996 ـ يىل 1 ـ سان .

6 . «ئەدەبىيات نەزەرىيىسى ئاساسلىرى» ، شىنجاڭ رادىئو سىفەن داشۆسى . 1982 ـ يىل نەشرى .

7 . «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» ، مارالبېشى ناھىيىلىك ئېغىز ئەدەبىياتى «ئۈچ توپلام» تەييارلاشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى . 1989 ـ يىل 8 ـ ئاي ، «قەشقەر گېزىتى» باسمىخانىسى نەشرى .